

İTTİHAT ve TERAKKİ DÖNEMİNDE DİYARBAKIR'DA YEREL BASIN: DİCLE GAZETESİ ÖRNEĞİ (1911-1915)

Şeyhmus Bingül*

Öz

Osmanlı Devleti'nin İstanbul merkezli ilk resmî gazetesi Takvim-i Vekayi'dir. Gazetenin başlıca amacı devlet kanunları ile reform uygulamalarının halk arasında yaygınlaştırılmasıydı. Bu gazeteyi daha sonra yarı resmi ve hususi nitelikteki yayınlar takip etmiştir. 1864'te uygulanan Tuna Vilayet Nizamnamesi ise basın yayın hayatının Osmanlı taşrasına da yansımaları sağlamıştır. Nizamname, her vilayette bir matbaa kurulmasını ve vilayet gazetelerinin çıkarılmasını kapsamıştır. Diyarbakır'ın ilk vilayet gazetesi 1869'da yayına başlayan Diyarbakır Gazetesi'dir. İttihat ve Terakki'nin güçlenmeye başladığı Meşrutiyet sonrası dönemde ise hususi gazeteler çıkarılmaya başlanmıştır. Bunlardan biri de 1911-1915 yılları arasında yayınlanan Dicle Gazetesi'dir. Dicle Gazetesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakır şubesinin desteğiyle çıkarılmıştır. Gazetede 4 yıllık yayın hayatı boyunca dâhili ve harici siyasi, sosyal, ekonomik, düşünsel ve edebi konular hakkında yazılar yayınlanmıştır. Bu çalışmada Dicle Gazetesi'nin çıkarılma aşamasındaki gelişmeler, yazar kadrosu, yayın politikası ve gazetenin Diyarbakır için önemi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Basın, Gazete, Dicle, İttihat ve Terakki.

LOCAL PRESS IN DİYARBAKIR DURING THE COMMITTEE OF UNION AND PROGRESS PERIOD: DİCLE NEWSPAPER

Abstract

The first official newspaper of the Ottoman Empire based in Istanbul is Takvim-i Vekayi. The main purpose of the newspaper was to popularize the state laws and reforms. This newspaper was subsequently followed by semi-official and private publications. Tuna Provincial Reform Law of 1864, provided the reflection of the media life to the Ottoman country. The Reform included the establishment of a printing house in each province and the issue of the newspapers of the province. Diyarbakır's first official provincial newspaper is Diyarbakır Newspaper, which started its publication in 1869. During the post-Constitutional period when Committee of Union and Progress began to strengthen, private newspapers started to be published. One of them is Dicle, which was published between 1911-1915. Dicle Newspaper was published with the support of the Diyarbakır branch of the CUP. The newspaper published articles on internal and external political, social, economic, intellectual and literary issues

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 29.01.2020 Accepted / Kabul Tarihi: 25.03.2020

DOI: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.681641>

* Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, s.bingul@alparslan.edu.tr

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5255-9787>

throughout its 4 years of publication. In this study, the publishing phase of Dicle, its writer staff, its publication policy and its importance for Diyarbakır were examined.

Keywords: Diyarbakır, Press, Dicle, Newspaper, Union and Progress

GİRİŞ

19. yüzyılda, modern hukuk devletine gidilen süreçte özellikle ülkedeki kanun ve nizamların yöneticilerce takibi ile dâhili ve harici haberlerin yaygınlaştırılması amacıyla 1831’de Takvim-i Vekayi adıyla İstanbul merkezli ilk resmî gazete yayınlanmaya başlamıştır. Mısır’da Mehmet Ali Paşa’nın 1828’de Arapça-Türkçe yayınlanan Vakayi-i Mısriyye’den içerik ve hitap kitlesi itibariyle daha kapsamlı olan bu gazete uzun bir müddet devletin basın sözcülüğü vazifesini görmüştür. Arapça, Fransızca, Farsça, Rumca, Ermenice ve Bulgarca nüshaları da çıkarılan gazete, Tanzimat Fermanı için kamuoyu oluşturulmasında etkili bir araç konumundaydı. Takvim-i Vekayi’yi yarı resmi nitelikteki Ceride-i Havadis takip etmiştir. 1860 yılına kadar Türkçe basın bu üç gazetenin tekelindeydi. Bu tarihten sonra özel gazete ve dergi basımlarına başlanmış, 20. yüzyılda ise basın-yayın hayatında büyük bir ilerleme kat edilmiştir. Bu süreç aynı zamanda İstanbul merkezli basın-yayın faaliyetlerinin taşrayı da kapsamasını sağlamıştır.¹

İstanbul dışında resmi basın yayın faaliyetlerinin başlaması 1864’te uygulamaya konan Tuna Vilayet Nizamnamesi ile mümkün olmuştur. Mithat Paşa’nın idarecilik bağlamında gerçekleştirdiği başarılı girişimler bu bağlamda diğer taşra kentlerine de örnek teşkil etmiştir.² Mithat Paşa’nın ilk işlerinden biri vilayet matbaa ve gazetesini kurmak olmuştur.³ Taşrada yetkileri arttırılmış ve iyi işleyen çoğulcu bir mahalli idare, Batı tarzı bir hukuk ve idare sistemi ile her kesimden halkın devletle uyum içerisinde olunmayı hedefleyen Tuna Vilayet Nizamnamesinin yaygınlaştırılma araçlarından biri gazeteler olmuştur. Tuna dâhil birçok yerde yerel dillerde yayın yapılması bu hedefin gerçekleştirilmesine dair bir çabaydı.⁴

1864 Vilayet Nizamnamesi her vilayet merkezinde bir matbaanın kurulmasını kapsamıştır. Vilayet matbaalarının çalışanları valilere bağlı bir müdür, muhabir, tercüman ve baskı-dizgi ustalarından oluşmaktaydı. Başlangıçta bu matbaalarda genel kırtasiye işleri yürütülmüşse de zamanla gazete, dergi, salname, takvim ile dini ve edebi kitapların basımı da yapılmıştır.⁵ Vilayet matbaaları ile gazetelerinin faaliyetlerini yürütenler aynı zamanda küçük bir aydın grubu da oluşturmuştur. Vilayet gazetelerinin niteliklerine bakıldığında ise farklılıklar olduğu gözlenmektedir. Sözgelimi Tuna, Hüdavendigâr ve Envar-ı Şarkıyye gibi gazeteler Van, Bitlis ve Trablusgarp gazetelerine göre daha gelişmiş durumdaydı.⁶

¹ Orhan Koloğlu, “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, *TCTA*, (İstanbul: İletişim Yayınları,1985), 1/66-77.

² Bekir Koç, “Midhat Paşa’nın Niş ve Tuna Vilayetlerindeki Yenilikçi Valiliği”, *Kebikeç*, 18 (2004): 407-415.

³ Uygur Kocabaşoğlu, “Tuna Vilayet Gazetesi”, *OTAM*, 2, (1991): 147.

⁴ Bekir Koç, Tuna Vilayet Gazetesi ve İçeriğine Dair Bazı Bilgiler (Mart 1865-Mart 1868), *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34/57, (2015): 124.

⁵ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1997) 291.

⁶ Uygur Kocabaşoğlu, Ali Birinci, “Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler, *Kebikeç*, 2, (1995): 105-106.

19. yüzyılın başında üçü resmi olmak üzere İstanbul'da 90, Aydın'da 33, Edirne'de 5, Trabzon'da 4 ve Hüdavendigar vilayetinde ise 3 matbaa mevcuttu. Geriye kalan vilayetlerin toplamında ise 10 adet resmi vilayet matbaası mevcuttu. Bu sayı zamanla giderek artmıştır.⁷ İstanbul başta olmak üzere birçok vilayette matbaaların açılarak gazetelerin basılması II. Mahmud dönemine kadar devlet tekelinde olan basım faaliyetlerinin özel bir girişim halini almasını da sağlamıştır.⁸ 1870'lerde gazete sayısında artış sağlanması aynı zamanda gazetelerin toplu halde okuyuculara sunulduğu kıraathanelerin de açılmasına vesile olmuştur.⁹

Osmanlı basınının en hararetli dönemi ise II. Meşrutiyet süreci olmuştur. 1908 sonrasında basın, İttihatçılar ile İttihatçı karşıtları olanlar şeklinde ikiye ayrılmaktaydı. Fakat her iki tarafta da çeşitli ırk, din ve mezhepten insanlar mevcuttur. II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden yıllarda gazete ve dergi sayısında da büyük bir artış yaşanmıştır. Bu artış II. Abdülhamid dönemiyle karşılaştırıldığında İstanbul'da yedi misli, Türkçe gazete sayısında ise on üç mislinden fazla bir miktarla açıklanmaktadır.¹⁰

Bu çalışmanın konusu olan Dicle Gazetesi de II. Meşrutiyet'in "özgürlükçü" havası içerisinde yayınlanmaya başlamıştır. Dicle Gazetesi, Peyman'dan sonra Diyarbakır'ın en etkili ikinci hususi gazetesidir. Makalede gazetenin çıkarılma aşaması, içeriği ve yayın politikasına dair bir inceleme yapılmıştır. Bu maksatla Osmanlı Diyarbakır'ında basın yayın hayatına dair kısa bir girişgâhtan sonra asıl konuya geçilecektir.

Diyarbakır vilayet matbaası Vali Hatunoğlu Kurt İsmail Paşa tarafından 1869'da kuruldu.¹¹ Aynı yıl Diyarbakır'ın ilk resmi vilayet gazetesi Diyarbakır adıyla yayınlanmaya başlanmıştır. Gazetenin ilk yazı işleri müdürü Said Paşa'ydı. 1872-1884 yılları arasında ise gazetenin yazı işleri müdürlüğünü Ziya Gökalp'in babası Mehmet Tevfik Efendi yapmıştır. Nitekim 1900'lü yıllarda Ziya Gökalp de bu gazetede yazılar yayınlamaya başlamıştır.¹² Diyarbakır Gazetesi'nin yayını bazı dönemlerde kesintilere uğrasa da 1869'dan 1931'e kadar devam etmiştir. Başlangıçta sekiz sayfa çıkarılması planlanmışsa da genelde 4 sayfa şeklinde çıkmıştır. Gazetenin yirmi birinci sayısına kadar Türkçe ve Ermenice yayın yapılmıştır. Gazete çeşitli siyasal, ekonomik, toplumsal haberleri konu edinmenin yanı sıra eğitim faaliyetlerine dair konulara da büyük ölçüde yer vermiştir.¹³

Diyarbakır Gazetesi'nden başka vilayet matbaasında Peyman Gazetesi ve Küçük Mecmua da basılmıştır.¹⁴ Peyman, II. Meşrutiyet'in özgürlük ortamının sağladığı imkânlarla Diyarbakır'ın 1909-1910 yılları arasında yayınlanan ilk özel gazetesidir. Peyman, Dicle Gazetesi'nin de çıkarılmasına vesile olmuş hatta her iki gazetenin ruhsatı aynı dönemde verilmişti.¹⁵ Peyman'da daha ağırlıklı olsa da her iki gazete İttihat ve

⁷ Uygur Kocabaşoğlu, "Tuna Vilayet Gazetesi", 143.

⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, haz. Ahmet Kuyuş, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019) 58.

⁹ Orhan Koloğlu, *Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi*, 85.

¹⁰ Orhan Koloğlu, *Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi*, 222-248.

¹¹ Talip Atalay, *Yerel Eğitim Tarihi Kaynağı Olarak Diyarbakır Vilayet Gazetesi*, *AÜİFD*, 1, (2007): 139.

¹² Şevket Beysanoğlu, *Basın ve Yayın Dünyamızda Diyarbakır*, (Ankara: İş Matbaacılık ve Ticaret, 1970) 5-9.

¹³ Talip Atalay, "Yerel Eğitim Tarihi Kaynağı Olarak Diyarbakır Vilayet Gazetesi", 140-143.

¹⁴ Neslihan Kılıç, *Diyarbakır Vilayet Matbaası'nın Yerel Basının Gelişmesine Katkısı (1868-1923)*, *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, Ed. Oktay Bozan vd., (Ankara: Manas Yayıncılık, 2019), 3/379-386.

¹⁵ Murat Issı, "Peyman Diyarbakır'ın İlk Hususi Gazetesi", *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 7, (2012): 92-93; Zülfükar İpek, "Peyman Gazetesi'nin Diyarbakır Basın Tarihindeki Yeri", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, Ed. Oktay Bozan vd., (Ankara: Manas Yayıncılık, 2019), 3/392-408, Oktay

Terakki'nin Diyarbakır'deki etkili yerel propaganda araçlarıydı. Nitekim her iki gazetenin imtiyaz sahibi ve yazarlarının bir kısmı II. Meşrutiyet'in ilanıyla Ziya Gökalp öncülüğünde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakır şubesinin kurucuları arasında yer almıştır.¹⁶

1.Dicle Gazetesi'nin Ruhsat Alma Süreci, Fiziki Özellikleri ve Basım Yeri

Peyman Gazetesi'nin 6 Temmuz 1909 tarihli ikinci nüshasında Dicle Gazetesi'nin yayın hayatına başlayacağı duyurulmuştur. Dicle Gazete ve Matbaası başlığıyla verilen haberde “Attarzade Hakkı Efendi'nin Dicle namında Türkçe ve Kürtçe gazete ile çeşitli dillerde risaleler basmak için matbaa tesisine teşebbüs eylediği ve Dahiliye Nezareti'nden Dicle Gazetesi'ne ruhsat verildiği” beyan edilmiştir.¹⁷ Attarzade Hakkı'nın Dahiliye Nezareti'ne yaptığı başvurusu “Diyarbakır'de ilmi, siyasi, edebi konuları içeren ve Kürtçe-Türkçe çıkarılmak üzere Dicle adıyla günlük bir gazete neşrine ve Türk, Arap, Zaza ve Ermeni lisanlarında eserler basmak için bir matbaa açma ruhsatının talebine” yöneliktir.¹⁸ İlgili evrakların hazırlanması koşuluyla Attarzade Hakkı Efendi'ye ruhsat verilmiştir.¹⁹

1911-1915 yılları arasında yayınlanan Dicle Gazetesi haftalık yayınlanıp her bir sayı 4 sayfadan oluşmaktaydı. Gazete toplamda 142 sayı yayınlanmıştı. Gazetenin bazı nüshaları eksik olduğundan ilgili nitelendirmeler mevcut sayıları kapsamaktadır. Dicle'nin basıldığı matbaa gazetenin ilk sayfalarının sol üst köşesinde belirtildiği üzere Diyarbakır'de Dicle Matbaası idi. Matbaa makineleri Avrupa'dan temin edilmiş son sistem ürünlerdi. Bu matbaanın temininde cemiyetin büyük rolü olmuştur.²⁰ İlerleyen sayılarda Dicle Matbaası'nın yeri değiştirilmiş hatta taşınma süresince birkaç hafta gazete çıkarılamamıştı. Bu yüzden gazete heyeti okuyuculardan özür dilemiş ve yeni mekanları olan Cami-i Sud mahallesindeki eski Jandarma Taburu Kâatibi Necip Efendi'nin hanesini sipariş adresi olarak ilan etmiştir.²¹ Gazetenin matbaa mekânı değişikliğinden dolayı bazı haftalarda baskı yapmaması bize eksik sayıların akıbeti hakkında fikir vermektedir. Gazetenin bazı sayılarını yayınlamamasının başka sebepleri de vardı. Örneğin, gazetenin imtiyaz sahibi Attarzade Hakkı'nın babasının vefatı²² ve

Bozan, “Peyman Gazetesi Bağlamında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakır Şubesinin Faaliyetleri”, *Osmanlı'dan Günümüze Diyarbakır*, Ed. İbrahim Özcoşar vd., (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 405-428.

¹⁶ Edip Bukarlı, “II. Meşrutiyet'in Diyarbakır'a Yansımaları”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5/18, (2018): 299-300.

¹⁷ Zülfükar İpek, *Peyman Gazetesi'nin 1325 (1909) Transkript, Tahlil ve Değerlendirilmesi*, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, (Diyarbakır, 2018) 65.

¹⁸ BOA. DH.MKT. 2843729, 17 Ca 1327 (6 Haziran 1909).

¹⁹ BOA. DH.MKT. 27/872, 20 Ca 1327 (9 Haziran 1909). Murat İssı, “Rojnamegeriya Diyarbakırê Di Serdema Dewleta Osmanî De (1869-1925)”, *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/7, (2015): 86-87. 1911'de Dâhiliye Nezareti'ne sunulup Diyarbakır'de yayın iznine sahip süreli yayımları ihtiva eden listede Türkçe yayımlar arasında Dicle dışında Panayır ve Mücahid Mecmuaları bulunmaktadır. Ayrıca Süryanice Kevkeb-i Medinho ve Bero ile Ermenice Digris gibi yayım isimlerine de yer verilmiştir. Bu yayımların bir kısmının izni olmasına rağmen baskısı yapılmamaktaydı. Türkçe yayımlar arasında vilayetin resmî gazetesi ve Dicle çıkarılmaktaydı. Dolayısıyla Diyarbakır'ın hususi Türkçe gazetesi olarak Dicle'nin mühim bir yeri vardı. Zira bu dönemde İttihat ve Terakki'nin sesi niteliğindeki Peyman Gazetesi artık yayımlanmamaktaydı. Dergi ve gazete isimlerinin geçtiği kaynak için bkz. BOA. DH.MUİ. 147/55, 23 Ra 1329 (24 Mart 1911). Mücahid Mecmuası'nın tahrir müdürü Dicle Gazetesi yazarlarından Veli Necdet'tir. Gazete Dicle Matbaası'nda basılmıştır. Bilgi için bkz. Şevket Beysanoğlu, *Basım ve Yayın Dünyamızda Diyarbakır*, 16.

²⁰ Dicle, No:1, 12 Ra 1329, 1-3. Hicri aylar rumuzlara göre kısaltılarak verilmiştir.

²¹ Dicle, No: 88, 21 M 1331, 4.

²² Dicle, No: 35, 23 Z 1329, 1.

1912 yılı Ramazan Bayramı vesilesiyle gazete basılmamıştır.²³ Yağlı mürekkebin Diyarbakır'da bulunmamasından dolayı Dicle'nin bazı sayıları ise silik çıkmıştır.²⁴ Gazete idaresi bunun için de okuyuculardan özür dilemiş ve birkaç hafta içinde yağlı mürekkebin getirtilerek yayına daha düzgün bir şekilde devam edileceğinin teminatını verilmiştir.²⁵ Bazı nüshalarda ise baskı hatası yapılmıştır. Örneğin 40. sayıda 29 Muharrem 1329 yerine 92 Muharrem 1329 şeklinde tarih düşülmüştür.²⁶ Dolayısıyla matbaanın bir süreliğine bir takım teknik problemler yaşadığı görülmektedir.

Gazetenin ilk nüshası 13 Mart 1911'de çıkarılmıştır. Birinci sayıdan 89. sayıya kadar gazetenin ilk sayfasının sağ üstünde imtiyaz sahibi ve mesul müdürü Attarzade Hakkı Efendi şeklinde açıklama mevcuttur. Söz konusu sayılarda "gazetenin muharrirleri" kısmında ise "heyet-i müntehibedir" ibaresi yer almaktadır. Gazete 47. Sayıya kadar "Menafi-i vatana hadim olarak şimdilik pazartesi günleri neşr olunur Osmanlı gazetesidir", 50. Sayıdan itibaren "şimdilik perşembe günleri neşr olunur siyasi, ilmi, edebi Osmanlı gazetesidir" şeklinde yayınlanmıştır. Daha sonraki sayılarda yayın gününde değişikliğe gidilmiş ve gazete pazartesi günleri çıkarılmıştır. İlk sayıda haftada bir kere çıkarılacağı belirtilen Dicle'nin zamanla hem sayfa sayısının artacağı hem de günlük basılacağı belirtilmişse de bu husus gerçekleşmemiştir. Yine 47. sayıya kadar gazetenin ilk sayfasının sol üst kısmında "vatanımızın menafi'ne aid asar-ı nafia maamemnuniye kabul olunur. Derç olunmayan evrak iade edilmez" uyarısı bulunmaktadır. Gazetenin 50. sayısından itibaren "mesleğimize muvafık asar maamemnuniye kabul olunur. Derç olunmayanı iade edilmez" şeklinde değişiklik yapılmıştır.²⁷

Gazetenin 89. sayısında gazetede değişim ve dönüşümlerin yapılacağına dair aşağıdaki malumat verilmiştir:

*"Gazetemizin umur-ı tahririyesini gelecek nüshadan itibaren memleketimizin en münevver ve mukaddes gençlerine terk ediyoruz. Dicle bundan böyle bir kisve-i tecceddüde bürünerek muntazaman intişar edecektir. Bu münasebetle Dicle okuyucularının takdir ve teveccühü olursa haftada iki defa neşr edileceğini vaat ederiz."*²⁸

Yukarıda belirtilen gerekçeler dolayısıyla gazete, 90. sayıdan itibaren *Diyarbakır'de Dicle* adıyla basılmaya devam etmiştir. İmtiyaz sahibi ve mesul müdürü Attarzade Hakkı Efendi olarak devam etmiştir. Aynı şekilde gazete fiyatında da herhangi bir değişiklik olmamıştır. Gazetenin muharrirleri kısmında "menafi-i milliye ve vataniyeye hadim Genç Kalemler'dir" ibaresi yer almıştır. Yayın kabul şartları ise önceki sayılarda olduğu gibi "gazetenin mesleğine muvaffak eserlere açık" olmaya devam etmiştir. Bu sayıdan itibaren yapılan bir değişiklik de hicri ve rumi tarihlerle birlikte miladi tarihin de "efrenci" adı altında kullanılmaya başlanmasıdır.²⁹ Her ne kadar gazetenin haftada iki kez basılacağı duyurulmuşsa da önceki basımlar gibi haftada bir defa yayına devam edilmiştir. İsmi *Diyarbakır'de Dicle* olarak revize edilen gazetenin 90. sayıdan sonraki

²³ Dicle, No: 70, 7 L 1330, 1.

²⁴ Gazete tarihlerine ait dipnotların bir kısmında hicri bir kısmında da Rumi Takvim kullanılmıştır. Sebebi bazı nüshalarda tarih kısmının silik çıkmasıdır. Dolayısıyla sayılardaki okunaklı tarihler tercih edilmiştir.

²⁵ Dicle, No: 4, 4 R 1329, 4.

²⁶ Dicle, No: 40, 29 M 1329, 1.

²⁷ Dicle, No:1, 12 Ra 1329; Dicle, No: 47, 13 Şubat 1327; Dicle, No:50, 15 Mart 1328.

²⁸ Dicle, No: 89, 6 C 1331, 1.

²⁹ Dicle, No: 90, 20 C 1331, 1-4.

yayın politikasında ise köklü dönüşümler olmamıştır. Bu sayılarda gençlerin yaşamı, Rumeli ve Balkanlara dair yazılara daha çok yer verilmiştir.

Gazetenin ilk sayısında A. Baki Efendi'nin Dicle için yazdığı “Düştü bir tarih-i revnekdar Baki hameden. Bir mukkades günde Dicle neşr olundu yümn ile” şeklindeki beyit paylaşılmıştır. Bu mukaddes günden kasıt Hz. Muhammed'in doğum günü anlamıydı. Ayrıca ilk sayıda bu hususa genişçe yer verilmiştir. İlk sayıda değinilen diğer konular ise Osmanlı'daki matbuatın durumu ve Dicle'nin çıkarılma amaçlarına dairdir.³⁰ Attarzade Hakkı Efendi'nin gazete ve matbaa ruhsatı başvurusunda belirttiği üzere gazetenin Türkçe ve Kürtçe çıkarılacağı belirtilmişse de gazetenin tüm sayıları Türkçe çıkmıştır. Ruhsatta yer alan bir diğer husus ise Arap, Zaza ve Ermeni lisanlarında neşriyat yapılacağına dairdir. Fakat buna dair de herhangi bir emareye ulaşılmamıştır.

2.Dicle Gazetesi'nin Çıkarılmasındaki Maksat

Birinci sayıda “Mukaddime-i İftitahiye” başlığıyla kaleme alınan açılış yazısı devletlerin ve milletlerin kalkınması açısından gazetelerin önemine dairdir. Buna göre serbest çalışmak, yazı yazmak bütün insanların hukuk ve hürriyetinin en büyük ve en esaslı unsuruydu. Heyet-i Tahririye adına kaleme alınan bu giriş yazısının devamında gazetecilik ve matbuata dair şu ifadeler kullanılmıştır:

“Gazetelerin, matbuatın bir mülke hizmeti pek büyüktür. Çünkü ilim ve irfanın en parlak vasıta-i neşri matbuattır. Matbuatsız bir millet, gazetesiz bir memleket adeta lisanı kesilmiş bir insana benzer ki lezzet-i hayattan, nimet-i millet ve hâkimiyetten mehur ve mahrumdur. Onun içindir ki serbest-i matbuat bir mülkün dilediği hürriyetlerin adeta serfirazıdır. Herhangi memleket, herhangi millette matbuat hür ise, bülend ise, fazl-ı eda ise gazeteler mütevennia ve müteaddid olursa o memleket, o millet hürriyetine, terakkiyesine, tealiyesine cidden çalışabilir... Gazeteler, matbuat bir milletin nazım-ı ikbalidir, daha doğrusu gafil-i saadet ve selametidir.”

Böylece ilk sayıdan itibaren Dicle Gazetesi basın hürriyeti ve matbaanın gücüne dair fikirlerini çok açık bir şekilde izah etmiştir. Aynı yazının devamında matbuatı zora sokan iki unsur “esaret” ve “istibdat” olarak nitelendirilmiş ve Meşrutiyet sayesinde ikisinden de toplumun kurtulduğuna dikkat çekilmiştir. Devamında “bize şu suretle yazabilmek, Diyarbekir’de de böyle bir gazete neşredebilmek hakkını bahşeylemiş olduğu için evvela “hürriyet” kelimesinin mukaddes olan namına, saniyen vatanımızda o hürriyetin istirdat ve incilasına ve Diyarbekir’de dahi *Dicle* gazetesinin tesis ve intişarına vasıta olan *Osmanlı İttihad ve Terakki* cemiyet-i muhteremesine arz-ı şükranı kendimize bir vecihe-i vicdaniye, büyük bir vazife-i müntedarane addederiz” sözleriyle Dicle'nin hangi şartlar altında yayın hayatına başladığına dair malumat verilmiştir. Tahrir heyetine göre gazetenin çıkarılmasındaki başlıca maksat milletin ikbali, memleketin saadet ve selameti olan meşveret ve meşrutiyet usulünün faydalarını vatandaşlara ve özellikle de köylü kesimine ulaştırmaktı. Meşrutiyet özelindeki dahili gelişmelerin yanı sıra dünya genelinde yaşanan hadiselerin de okuyuculara ulaştırılması gazetenin hedefleri arasındaydı.³¹

Dicle'nin birinci sayısında kaleme alınan “Gazete Çıkarmaktan Maksat” başlıklı yazıda gazetelerin dünyadaki gelişimine dair malumat verilerek gazetenin devrin vazgeçilmez iletişim aracı olduğu vurgulanmıştır. Japonya’da çıkarılan gazetelerin halkın anlayacağı dilde ve oldukça düşük bir fiyata basılması ve İstanbul’daki gazetelerin de Osmanlılık

³⁰ Dicle, No:1, 12 Ra 1329, 1.

³¹ Dicle, No:1, 12 Ra 1329, 1.

emeline hizmetlerine dikkat çekilmiştir. Bu yazıda gazeteler şehirlerin büyüklüklerine göre sınıflandırılmıştır. Sözelimi İstanbul'da yayınlanan gazeteler daha çok bürokrat ve yöneticilere hitap edip dâhili ve harici birçok haber yayınlarken Bitlis ve Mamuretülaziz gibi vilayetlerde ise sade bir Türkçe ile daha çok vilayeti ilgilendiren hususlar konu edinilmiştir. Ayrıca büyükşehirlerdeki gazetelerin çoğunun kazanma maksadında olduğu buna karşın küçük kentlerde gazetelerin fikirlerin yayılmasına hizmet ettiğine dikkat çekilerek bir nevi Dicle'nin maksadı da betimlenmiştir. Nitekim yazının devamında gazetelere dair yapılan nitelendirmeden hareketle Dicle'nin asıl maksatlarından biri şu şekilde aktarılmıştır.

“Bunların haricinde bir kısım gazeteler vardır ki hiçbir emele hiçbir fikre hizmet etmeyerek doğrudan doğruya milli hislere tercüman oluyor. Her türlü şaibeden uzak durarak doğruyu yazmakla mükellef olur. Hiç şüphe yoktur ki gazetemizin mesleği bundan ibaret olacaktır.”

Diyarbakır gibi oldukça mühim bir vilayette yalnızca vilayetin resmî gazetesinin yayınlanmasından ötürü milli ve tarafsız addedilen Dicle'nin büyük bir boşluğu dolduracağına inanılmıştır. Tahrir heyetinin deyimiyle daha önce Peyman adında hususi bir gazete çıkarıldıysa da muayyen bir meslek takip etmediğinden bir süre sonra kapanmıştı. Terakki fikri ve mevcut ihtiyaçlar için vilayet gazetesi yetersiz kaldığından Dicle alternatif bir yayın niteliğinde görülmüştür.³²

3.Dicle Gazetesi'nin Yazı Ekibi ve İçeriği

Dicle'nin yazar kadrosu Diyarbakır eski milletvekillerinden Velibabazade Veli Necdet (Süngütay) ile Şeref Uluğ Bey ve Agop Papasyan, Mirikatibizade Ahmed Cemil, Behzat Tevfik, Kazım Vehbi (Oral), Ali Haydar, Miktad Mehdi ve A. Baki Beydir. Veli Necdet bir dönem Alparslan, Şeref Uluğ Bey ise Timuçin takma adını kullanmıştır.³³ Süleyman Nazif'in de aralarında olduğu Ahmed Cemil, A. Baki ve Agop Papasyan gibi yazarlar aynı zamanda Peyman Gazetesi'nde de yazarlık yapmışlardı.³⁴

Velibabazade Veli Necdet Osmanlı ve Diyarbakır'ın genel vaziyeti, mebus seçimleri, medeniyet ve matbuat ilişkisi; Ahmed Cemil aşiretlerin ıslah ve iskanı, eğitim ve toplum ilişkisi, vilayet idare meclisindeki memurların durumu; Agop Papasyan bireysellik, eğitim, Osmanlı toplumu, Osmanlı'nın Avrupalı devletlerle ilişkileri, milli meclisin faaliyetleri ve ziraat gibi konular; A. Baki Bey ise şiiirleriyle gazeteye katkıda bulunmuştur. Söz konusu isimler sıklıkla gazeteye katkıda bulunan yazarlar olsa da gazete ilk sayıdan itibaren yayın politikası çerçevesinde dışarıdan yazılara kapılarını açık bırakmıştı. Gazeteye katkıda bulunanların tümünün burada anılması mümkün olmayacağından söz konusu kişiler dışında ismi geçenlerin bir kısmı şu şekildedir: Zülfizade Ömer Adil³⁵, Merkez Ziraat Muallimi Abdülhamid³⁶, Behzad Tevfik³⁷, Diyarbakır Reji Müdürü Süleyman Vehbi³⁸, Baytar Müfettiş Muavini Hüseyin Şevki³⁹, Diyarbakır Maarif Müdürü Muhiddin⁴⁰, Diyarbakır Jandarına Alayından Mustafa

³² Dicle, No:1, 12 Ra 1329, 3.

³³ Şevket Beysanoğlu, *Basın ve Yayın Dünyamızda Diyarbakır*, 16.

³⁴ Murat İssi, “Rojnamegerîya Diyarbakırê Di Serdema Dewleta Osmanî De (1869-1925)”, 85-86.

³⁵ Zülfizade Ömer Adil, “Maarif, Mekatib-i İbtidaiye, Medaris”, Dicle, No: 2, 19 Ra 1329, 2.

³⁶ Abdülhamid, “Çiftçi Kardeşlerim”, 19 Ra 1329, 3-4.

³⁷ Behzad Tevfik, “Habb-ı Vatan”, Dicle, No:3, 26 Ra 1329, 3.

³⁸ Süleyman Vehbi, “Boşluk Vehim Hastalığıdır”, Dicle, No:3, 26 Ra 1329, 4

³⁹ Hüseyin Şevki, “İslah ve Teksir-i Hayvanat”, Dicle, No:7, 25 R 1329, 4.

⁴⁰ Muhiddin, “İzahatımız”, Dicle, No: 17, 7 B 1329, 3-4.

Asım⁴¹, Diyarbekir Alat-ı Ziraiye Depo Memuru M. Naim⁴². Bu kişilerin her biri kendi uzmanlık alanlarına göre eğitimden, ziraata, sağlık işlerinden dâhili ve harici siyasete kadar birçok konu hakkında yazılar yayınlamıştır. Gazeteye katkı sunanlardan biri de Zazazade Nazif Ali'dir.⁴³ Nitekim Zazazade ailesinden kadın erkek birçok kişi ittihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetlerine de etkin bir şekilde katılmaktaydı.⁴⁴

Dicle'nin başlıca içeriği gazetenin çıkarılma amacı olan toplumun kanun, nizam ve gelişmelerden haberdar edilmesine paralel bir şekildeydi. Gazete haberleri tasnif hususunda sistematik bir usul benimsememişti. Gazetenin kaynağı ise yerel muhabirler ve diğer Osmanlı gazeteleriydi. Diğer gazetelerden alınan haberler "ajans", "ajansımız", "son ajans havadisleri" ve "Osmanlı ajansı" gibi başlıklar altında yayınlanmıştır. Örneğin; Tercüman-ı Hakikat, Peyam, İkdam, Takvim-i Vekayi gibi gazetelerden haberler yayınlanmıştır.⁴⁵ Gazetenin sıkça müracaat ettiği bir diğer yayın organı ise Tanin idi.⁴⁶ Dicle tahrir heyetinin diğer Osmanlı gazetelerini yakından takip ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin, gazete Tanin'de Diyarbekir'de yaşanan Hanna Kazazyan cinayetine dair yayınlanan bir haberi tezkip etmiştir. Tanin'de yayınlanan habere göre Hanna Kazazyan, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın Diyarbekir şubesi tarafından katledilmişti. İkdam Gazetesi'nde ise cinayeti İttihatçıların yaptığına dair haberler yapılmıştı. Fakat Dicle idaresi Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile zıt fikirde olmasına rağmen her iki iddiayı da net bir dille reddetmişti. Gazete idaresine göre Hanna Kazazyan, Osmanlılığa yakın biriydi. Gazete, Kazazyan'ın Taşnaksutyun ve Hınçak Komiteleri ile münasebetini bilmediğini de habere ekleyerek failerin başka gruplar olabileceğini de ima etmiştir. Bu haberde gazetenin İkdam'a karşı görüşü hakkında da fikir sahibi olabilmekteyiz. Zira cinayetten hareketle "mezkûr gazetenin meslek ve itiyadını bilenler, Marmara zelzelesini, kolera vukuatını, deniz fırtınalarını bile İttihat ve Terakki'ye istinat etse şaşırırmazlar" ifadeleri kullanılmıştır.⁴⁷ Gazetenin bir diğer tezkibi ise Ermenice yayınlanan Azadamard Gazetesi'nin haberine dairdi. Azadamard Gazetesi "Diyarbekir'de Ahval-i Hazıra" başlığıyla yaptığı haberinde Diyarbekir'in birçok yerinde olayların yaşandığını ve Ermenilerin zulme uğradığını aktarmıştır. Dicle Gazetesi ise bu habere dair aşağıdaki şekilde cevap vermiştir.

*"Vilayetin her tarafında asayiş berkameldir. Muhabir, bulanık suda balık avlamak isteyen serserilerden olsa gerek. Hayalhane-i siyasette böyle ekazib-i ihtira' ederek ortalığı heyecan içinde göstermek istiyor. Kendisine sorarız: Hangi Kürt, nerede hangi Ermeni'ye fena muamelede bulunmuştur? Lice, Hani, Hazro, Silvan cihetlerinde ne vakit haiz-i ehemmiyet bir vaka tahdis etmiştir? Buralarda hangi Ermeni hücumu, hasara uğramıştır? Hangi aşiretler, nerede müsademe etmiştir? Eğer muhbir yalan demiyorsa meydana çıksın da bunları birer birer göstere, maddeten ispat etsin. Yoksa bu gibi ürcûfelerle (yalan) asayiş münhal göstermek isteyen bedbahtlara alçak, bir vatan haininden başka bir nam verilemez. Azadamard'ın bu gibi haberleri teyit etmeden yayınlamasına teessüf ederiz."*⁴⁸

⁴¹ Mustafa Asım, "Veladet-i Hazret-i Hilafetpenahi", Dicle, No: 29, 27 L 1329, 3.

⁴² M. Naim, "Ziraat", Dicle, No: 31, 11 Za 1329, 2-3.

⁴³ Zazazade Nazif Ali, "Malumat Derslerinden", Dicle, No: 62, 31 Haziran 1328, 1-2.

⁴⁴ Zazazade Mustafa'nın adı İttihat ve Terakki Kulübündeki heyette geçmektedir. Bkz. Dicle, No: 26, 18 N 1329, 3; Yine Zazazade Mustafa'nın kız kardeşinin ismi de yardım kampanyalarında geçmiştir. Bkz. Dicle, No: 84, 18 Ra 1331, 1-4.

⁴⁵ Dicle, No: 126, 25 Ca 1332, 4.

⁴⁶ Ahmed Şerif, "Siyaset: Meydan Okuyoruz", Dicle, No: 73, 1 Teşrinievvel 1328, 1-2.

⁴⁷ Dicle, No: 73, 1 Teşrinievvel 1328, 4.

⁴⁸ Dicle, No: 73, 1 Teşrinievvel 1328, 4.

Gazete sayılarının ilk iki bazen de üç sayfasında Diyarbakır'ı ya da Osmanlı Devleti'ni doğrudan ilgilendiren mühim haberlere yer verilir. Her sayıda mutlaka edebi yazılara bir iki sayfa ayrılmaktaydı. Genellikle son sayfada ise resmi ve gayriresmi ilanlar mevcuttu. Bu ilanlar “ilan, ilanlar, ilan-ı resmi” gibi başlıklar altında verilmekteydi. Resmi ilanlar daha çok icra, aşar vergisi ve mahkemelerle⁴⁹ ilgiliydi. Resmi olmayanlar ise kayıp eşya⁵⁰ ve işyerlerine⁵¹ dair ilanlardı. Gazetenin duyurusunu yaptığı bir diğer konu da yeni çıkan gazete ve dergilere dairdi. Örneğin Diyarbakır'de çıkarılan Türkçe-Süryanice Şebkora (Boru) ceridesinin neşrine dair temenniler dile getirilmişti.⁵² Nitekim Süryanice gazeteler de aynı şekilde Dicle'yi tebrik ederek gazeteye başarılar dilemiştir.⁵³ Bunlardan başka gazete, Osmanlıcılık ve Türkçülük temalarını içeren yayınların da duyurusunu yapmıştır. Örneğin, Türk Yurdu Mecmuası müdürü Yusuf Akçura tarafından çıkarılan Halka Doğru risalesi tanıtılan yayınlar arasındaydı.⁵⁴ Diyarbakır'de gençler tarafından çıkarılan Mücahid Gazetesi⁵⁵ ile Van'da çıkarılan Çaldıran Gazetesi de duyurusu yapılan yayınlardır.⁵⁶

Diyarbakır başta olmak üzere birçok dâhili haberin yanı sıra dünyadaki gelişmeler de konu edinilmiştir. Diyarbakır ile ilgili haberlerin bir kısmı beledi işler⁵⁷, eğitim⁵⁸, meclis seçimleri⁵⁹ ve asayişle⁶⁰ ilgiliydi. Gazetenin en çok konu edindiği mevzuların başında ise Girit, Rumeli ve Balkanlar'ın durumu ile Trablusgarp Savaşı gelmekteydi.⁶¹ Gazetenin sayfalarında yer verdiği bir diğer konu da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin genel faaliyetleri⁶² ve mebus adaylarının tanıtılmasına dairdi.⁶³

Diyarbakır'e mahsus haberlerin niteliğinin anlaşılabilirliği itibarıyla birkaç örneğe detaylı bir şekilde bakmak gerekir. Zira şehrin yönetim erkini eleştiren birtakım haberler “imzası mahfuzdur” şeklinde yayınlanmıştır. Bunlardan “Nazar-ı Dikkate” başlığıyla yayınlanan kısa bir yazıda Meşrutiyet dönemi memurlarının maaş ve çalışma koşullarının

⁴⁹ Dicle, No:108, 10 Z 1331, 4.

⁵⁰ Örneğin; Kayıp mühür ilanı için bkz. Dicle, No: 29, 27 L 1329, 4, Kayıp senet için bkz. Dicle, No: 50, 15 Mart 1328, 4;

⁵¹ Eczane ilanıdır. Bkz. Dicle, No: 73, 1 Teşrinievvel 1328, 4.

⁵² Dicle, No: 13, 8 C 1329, 4. Mevcut sayıda Süryanice isimli gazetenin Türkçe karşılığı söz konusu şekilde “Boru” olarak verilmiştir. Tütengil'in çalışmasında ise Şifuro (Borazan) adında Süryanice harfleriyle Türkçe çıkarıldığı belirtilen benzer bir süreli yayının ismi geçmektedir. Bunların aynı süreli yayın olması kuvvetle muhtemeldir. Bilgi için bkz. Cavit Orhan Tütengil, Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar Gazetelerle Dergiler (1869-1953), (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1954) 19.

⁵³ Kevke-i Medinho adlı Süryanice gazetenin tebrikidir. Bkz. Dicle, No: 6, 18 Ra 1329, 2.

⁵⁴ Dicle, No: 93, 18 B 1331, 4.

⁵⁵ Dicle, No: 18, 14 B 1329, 4.

⁵⁶ Dicle, No: 120, 7 R 1332, 3. Çaldıran Gazetesi için bkz. Abdülaziz Kardeş, “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Van'da Basın (1908-1915)”, *Turkish Studies*, 8/13, (2013): 1189-1204.

⁵⁷ Dicle, No:3, 26 Ra 1329, 2-3.

⁵⁸ Dicle, No: 14, 15 C 1329, 4.

⁵⁹ Dicle, No: 39, 29 M 1329, 1.

⁶⁰ Dicle, No: 53, 5 Nisan 1328, 3.

⁶¹ Agop Papasyan, “Niçin Eli Bağlı Kaldık”, Dicle, No: 37, 4 Za 1329, 1; Mikdat Mücteri, “Trablusgarp-Girid”, Dicle, No: 31, 11 Za 1329, 2; Mikdat Mücteri, “Trablusgarp Harbi-Devletler”, Dicle, No: 35, 23 Z 1329, 1-2. Rumeli'ye dair yazı kaleme alanlardan biri de Alparslan takma isimli Velibabazade Veli Necdet'tir. Bkz. Alparslan, “Biraz Fedakârlık”, Dicle, No: 76, 22 Teşrinievvel 1328, 1; Alparslan, “Felaketten Sonra”, Dicle, No: 82, 27 S 1331, 1.

⁶² Dicle, No: 6, 18 Ra 1329, 4. Cemiyetin muhasebe heyeti seçimine dair.; Dicle, No: 50, 15 Mart 1328, 2-3. Tanin gazetesi refikinden alınmış haberdir.

⁶³ “İttihat ve Terakki Heyeti ve Mebusu”, Dicle, No: 109, 18 Teşrinisani 1329, 1; “İttihat ve Terakki Fırkasının İkinci Namzedi”, Dicle, No: 110, 25 Teşrinisani 1329, 1.

düzeltilmesine rağmen hâlâ tembellik içerisinde olmaları eleştirilmiştir.⁶⁴ Bir başka mahfuz imzalı haber ise “Resmi Daire mi Otel mi?” başlığıyla yayınlanmış ve Diyarbakir’deki devlet dairelerinin kullanımlarındaki sorunlara değinilmiştir.⁶⁵ Bu türden imzası saklı haberler genelde yerel hükümet memurlarını eleştiren hususları kapsamakta olup ayrıca örnekleri mevcuttur.

Mahfuz imzaların yanı sıra açık isimlerle de yerel yöneticiler eleştiri konusu olmuştur. Örneğin, Lütfi Arif imzalı “Neler Görüyoruz” başlıklı bir yazıda şehrin beledi işlerine dair sorunlar aktarılmıştır. Bu tür eleştirel haberlerde Dicle Gazetesi’nin habere dair ayrıca yorumlarına da yer verilebilmekteydi. Örneğin, beledi işlere dair yayınlanan söz konusu yazıya atfen Dicle gazetesi “bu husustan bir süredir müteessir olduklarını ve konunun takipçisi olmaya devam edeceklerini” aktarmıştır.⁶⁶ Yine Diyarbakir Posta İdaresi’ne yönelik şikâyetler de gazetede haber yapılmış hatta Dicle Matbaası şikâyetlerin toplandığı bir yer halini almıştır.⁶⁷

Dicle’nin müstakil olarak değerlendirilmesi gereken bir bölümü de edebi kısımdır. Gazetenin daimî yazarlarından A. Baki Bey’in birçok sayıda şiirine yer verilmiştir. Şiirlerin büyük çoğunluğu vatan, millet, ordu ve meşrutiyet temalıydı. Şiirlerden başka benzer temalarda edebi yazılara da yer verilmiştir. Gazetenin ilk sayısında “Kısm-ı Edebi” başlığı altında üç adet şiir yayınlanmıştır. Bunlardan biri A. Baki Bey’in Meşrutiyet’i övücü temalı “Hürriyetten Evvel” şiiridir. İkinci şiir Vatandaş: Âşık’ın “Neme Gerek Bigâne” başlıklı birlik ve beraberlik temalıdır. Üçüncüsü ise Nizami’nin “Vatan” başlıklı şiiridir.⁶⁸

Edebi kısma katkı sağlayan bazı kişiler sultani, idadi, rüşdiye gibi mektep öğrencileri ile muallimlerdir. Üstelik bunların bir kısmı Diyarbakir dışından katkıda bulunmuştur. Gazete özellikle gençleri yazılarından dolayı tebrik ve teşvik etmiştir. Örneğin Mekteb-i İdadi üçüncü sınıf öğrencilerinin Dicle’nin üçüncü sayısında yayınlanan “Şehid-i Hürriyet, Edib-i Azam Namık Kemal Bey Hakkında Birkaç Söz” başlıklı yazıları gazete idaresince iftiharla karşılanmıştır.⁶⁹ Yine bir başka sayıda Mamuretülaziz Sultani Mektebi son sınıf öğrencilerinin “Osmanlı Tarihi ve Orduya Dair” yazıları yayınlanmıştır.⁷⁰ Dicle’nin Mamuretülaziz abonelerinden biri de aynı mektebin edebiyat muallimi Ali Hıdır’dı. Ali Hıdır Bey de birçok defa gazeteye şiirler göndermiştir.⁷¹ Gazete, Tevfik Fikret’in Meşrutiyet’in ilanından önce hazırlamış olduğu “Millet Şarkısı” isimli şiirine de yer vermiştir.⁷² Edebi kısımda yazılarına yer verilen bir diğer isim de Genç Kalemler Tahrir Heyeti’nden Yekta Bahir’dir.⁷³ Yekta Bahir, Genç Kalemler ile Türk Yurdu’nda milli edebiyat üzerine birçok yazı kaleme alan Ali Canip Yöntem’in takma ismidir.⁷⁴ Gazetenin tahrir heyeti edebiyata vakıf olduğundan gönderilen şiir ve yazılara dair yorumlarda bulunup bu yazıların geliştirilmesine dair

⁶⁴ Dicle, No: 5, 11 Ra 1329, 4.

⁶⁵ Dicle, No: 6, 18 Ra 1329, 4.

⁶⁶ Dicle, No: 3, 26 Ra 1329, 2-3.

⁶⁷ Dicle, No: 14, 15 C 1329, 4.

⁶⁸ Dicle, No:1, 12 Ra 1329, 3-4.

⁶⁹ Dicle, No: 3, 26 Ra 1329, 3.

⁷⁰ Dicle, No: 7, 25 R 1329, 2.

⁷¹ Dicle, No: 28, 13 L 1329, 3; Dicle, No: 39, 29 M 1329, 2.

⁷² Dicle, No: 70, 7 L 1330, 1.

⁷³ Yekta Bahir, “Edebiyat Ne Demektir?”, Dicle, No: 26, 28 N 1329, 1-2.

⁷⁴ Şerif Aktaş, “Ali Canip Yöntem”, *TDV İA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2013) 43/ 565-566.

öneriler de yapılabilmekteydi.⁷⁵ Gazetenin edebiyatçılara dair bir takım hassasiyetleri de mevcuttu. Örneğin; Recaizade Mahmud Ekrem'in ölümü "Nihayet Ekrem de gitti. O da büyük ve mukaddes kardeşlerinin arş-ı şehadetlerine yükseldi" şeklinde ilan edilmiştir.⁷⁶

Dicle'deki haberlerden hareketle gazetenin ününün Diyarbakır sınırlarını aştığını iddia etmek mümkündür. Ali Hıdır Bey'in yanı sıra Zor şehrinden Halid Harem şiirleriyle katkıda bulunan kişilerdendir.⁷⁷ Gazeteyi takip edenlerden biri de Mısır'da neşriyatla meşgul olan Diyarbakır'ın eski müftülerinden Hacı Ahmed Hilmi Efendi'nin kardeşi Mehmed Faik Efendi idi. Mehmed Faik Efendi'nin gazetede yayınlanan aşağıdaki şu mesajı oldukça dikkat çekicidir.

"Çoktan beri intizarında bulunduğumuz Dicle hamdolsun nihayet intişar etti. Birinci nüshası Afrika'nın hararetli yerlerinde iştiyak-ı vatanla uzun müddettir yüreği yanmış, ateş ve zülm-i istibdattan kavrulmuş bir zavallı vatandaşı bile unutmuyarak erva etti... İttihad ve Terakki, Meşrutiyet ve menafi-i millet ve vatana karşı şevk ile coşuşunu temenni ediyor... Biz Müslümanlar tarik-i haktan çıkmakla yalnız nefsimizi gadretmedik. Belki mahza din-i hakk olan dinimizi de if'alimize bakarak istidlalatta bulunarak icabına karşı lekedat etmeye sebep olduk. Bu gibi his ve haşak (çöp) cehaleti izale için Dicle gibi enharı hakikat akıntıları vermek için erbab-ı kalem durmayıp lazımdır. Bu akıntıya kuvvet-i hame (kalem) cünban (sallayan) olmalıdır. Yaşasın Dicle'nin Heyet-i Tahririyesi! Yaşasın kalem!"⁷⁸

Mehmed Faik Efendi'nin bu mesajı üzerine kendisinden gazeteye katkı yapması rica edilmişse de herhangi bir yazısına denk gelinmemiştir. Dicle Gazetesi'ne dair değinilmesi gereken bir husus da Ziya Gökalp ile ilişkisidir. Zira gazetenin hem yazar kadrosunun bir kısmı hem de imtiyaz sahibi Ziya Gökalp'in yakın çevresinden oluşmaktaydı. Şevket Beysanoğlu'na göre her ne kadar bazı kaynaklar Ziya Gökalp'i Dicle ile ilişkilendirse de gazetenin neşredildiği dönemde Diyarbakır'da bulunmayan Gökalp'in bu gazete ile doğrudan bir ilgisi yoktu.⁷⁹ Yapılan taramada ise Dicle'nin sadece bir sayısında "Durma Vur" şiirinin yazarı olarak Gökalp ismine denk gelinmiştir.⁸⁰ Bu şiiri kendisinin gönderip göndermediği ise muallaktır. Nitekim Beysanoğlu, Gökalp'in bazı eserlerinin başka mecmualardan alınarak yeniden yayımlandığını da aktarmaktadır.⁸¹ Gazetenin Gökalp'e dair bir haberi ise oldukça dikkat çekicidir. 1898'de, hükümet aleyhine faaliyetlerden dolayı Gökalp'in arkadaşlarıyla yargılandığı davanın kararı gazetede paylaşılmıştır. Gazete iddianameyi "Devr-i sabık valilerinin terviç yolunda memleketimizin en güzide şaban-ı müneverresini mahv yolunda verilen bir müstantık kararnamesini elde ettiğimizden tarihi bir vesika olması münasebetiyle enzar-ı umumiyete arz etmek üzere aynen neşrediyoruz" başlığıyla yayınlamıştır. Kararda birinci derecede suçlu bulunan Gökalp'in yanı sıra Dicle'nin

⁷⁵ Örneğin Zor şehrinden Halid Harem'in gönderdiği "O Hercaiye" adlı manzumede kullanılan bazı hususlara dair görüş bildirilmiştir. Bu görüş şu şekildedir: "Birinci mısra "sevdazad" terkibi müsta'mel olmadığından onun yerine "sevdaker" denilmiş olsaydı daha hoş olurdu." Bkz. Dicle, No: 13, 8 C 1329, 4.

⁷⁶ Dicle, No: 116, 7 Ra 1332, 1.

⁷⁷ Halid Harem, "Enin", Dicle, No: 18, 14 B 1329, 3.

⁷⁸ Dicle, No: 7, 25 R 1329, 1-2.

⁷⁹ Şevket Beysanoğlu, *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı 1894-1909*, (İstanbul: Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, 1956): 137-139.

⁸⁰ Dicle, No: 136, 20 Ş 1332, 3.

⁸¹ Şevket Beysanoğlu, *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı 1894-1909*, 139.

imtiyaz sahibi Attarzade Hakkı Efendi ve dönemin valisi Celal Bey'in adı geçmektedir.⁸²

Gazetenin Osmanlı Devlet'inin içinde bulunduğu siyasal, ekonomik ve askeri koşullara göre yayın yaptığını belirtmek mümkündür. Yukarıda da ifade edildiği üzere Rumeli, Trablusgarp, Girit ve Balkanlar'a ayrı bir önem atfedilmişti. Nitekim Peyman Gazetesi de yayın hayatı sürecinde bu tür konuları sıkça işlemişti.⁸³ Bunlardan ayrıca gazetede donanmaya yardım hususunda kampanyalar başlatılmıştır.⁸⁴ Kampanyalara verilen desteklerden dolayı Diyarbakır mülki amirleri ve halkına teşekkür edilerek bu faaliyetler daha çok teşvik edilmiştir.⁸⁵ Yine Balkan Savaşları'ndaki Çatalca Muharebesi için "Çatalca harp mevkiinde Kürdistan'ın cengâver mücahidelerinden müteşekkil süvari takımlarının bulunduğu ve bunların cengâverlikte erkeklerden geri kalmadıklarını bazı gazeteler bildirmektedir" şeklinde bir haber paylaşılmıştır.⁸⁶ I. Dünya Savaşı'na girilen süreçte ise Osmanlı Devleti'nin ilan ettiği cihadın eşkıyalıkla anılan aşiretler nazarındaki karşılığı "Pencinar kabilesi reisi Bişar Çeto, düşmanın hudud-ı vatani tecavüz etmek istediği bir zamanda kendisiyle oğlu Şebo, biraderi Cemil ve yetmiş babayiğit avanesiyle cihada gitmek üzere Bitlis hükümetine dehalet eylemiş olduğu istihbar kılınmıştır"⁸⁷ şeklinde duyurularak devlete yapılan desteğin geniş mahiyeti vurgulanmıştır. Gazete, cihadın "Diyarbakır'ın Bayramı" şeklinde büyük bir sevinçle karşılandığını da aktarmaktadır.⁸⁸

Dicle Gazetesi'nin İttihat ve Terakki'nin etki alanındaki bir yayın organı olmakla birlikte Osmanlılık namına çalıştığını belirtmek mümkündür. Bu husus Dicle'yi zamanla ekseni Türkçülüğe kayan Peyman'dan ayırmaktadır. Dicle'nin yazar kadrosunun dünya görüşü gazetenin yayın politikasında Osmanlılığın baskınlığında belirleyici olmuştur. Yazar kadrosunun sonraki yıllarda dahil olduğu siyasi yaşamları ise dikkat çekicidir. Bunlardan Ahmed Cemil Kürt Teavvun ve Terakki Cemiyeti, Süleyman Nazif ise Kürt Teali Cemiyeti'nde faaliyetlerde bulunan şahsiyetlerdendi.⁸⁹ Alparslan ve Timuçin takma isimlerini kullanan Velibabazade Veli Bey ve Şeref Uluğ Bey'in yayın içerikleri ile Ahmed Cemil ve Süleyman Nazif'in politik süreçleri karşılaştırıldığında Dicle'nin yazar kadrosunun henüz safları kesinleşmemiş bir nevi "farklı fikirlerden" oluştuğunu iddia etmek mümkündür.

İttihat ve Terakki'nin Dicle üzerindeki etkisi gazetenin şikâyet konusu yapılmasına dahi sebep olmuştur. Bu hususta 1912'de Diyarbakır'dan Cizrelizade imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir şikâyet telgrafi emsal niteliğindedir. Zira şikâyetin yapıldığı tarih İttihat ve Terakki Hükümeti'nin istifa etmek durumunda kalıp kabinenin Hürriyet ve İtilafçılara yakın olan Gazi Ahmed Muhtar Paşa tarafından kurulduğu bir döneme

⁸² Dicle, No: 83, 27 S 1331, 2-3.

⁸³ Murat Issı, "Peyman Diyarbakır'ın İlk Hususi Gazetesi", 97.

⁸⁴ Dicle, No: 6, 18 Ra 1329, 3.

⁸⁵ Dicle, No: 14, 15 C 1329, 1. Peyman Gazetesi'nde de benzer bir kampanya başlatılmış ve Dicle'nin imtiyaz sahibi Attarzade Hakkı da bu kampanyaya destek verenler arasında anılmıştır. Bilgi için bkz. Zülfükar İpek, *Peyman Gazetesi'nin 1325 (1909) Transkript, Tahlil ve Değerlendirilmesi*, 265-266.

⁸⁶ Dicle, No: 88, 21 M 1331, 4.

⁸⁷ Dicle, No: 139, 28 Z 1332, 1. Bişar Çeto'nun kardeşi Cemil Çeto Millî Mücadele döneminde isyanla anılan biridir. Bkz. Said Olgun, "Beşar ve Cemil Çeto Kardeşlerin Garzan Bölgesindeki Eşkıyalık Faaliyetleri (1888-1920)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16/31 (2017): 33-56.

⁸⁸ Dicle, No: 142, 25 S 1333, 1-2.

⁸⁹ Murat Issı, "Rojnamegerîya Dîyarbakîrê Di Serdema Dewleta Osmanî De (1869-1925)", 87.

denk gelmektedir.⁹⁰ Şikâyetle Dicle'nin Heyet-i Vükela'yı tahkir edici yazılar yayınladığı ve halkı hükümete karşı kıskırttığı belirtilmiştir. İddiaya göre gazetenin en büyük destekçisi ve hatta manevi müdürü dönemin Diyarbakır Valisi Celal Bey'di. Dilekçenin devamında “İttihatçıların 600 senelik Osmanlı hükümetini dört sene içinde çeşitli zorluklarla muhatap ettiği, idare merkezleri olan Selanik'ten sonra Diyarbakır'ı ikinci bir merkez haline getirdikleri ve İttihatçılık zehrinin Dicle Gazetesi vasıtasıyla yayıldığı” belirtilmiştir. Cizrelizade'nin şikâyet ettiği diğer memurlar ise Merkez Müdde-i Umumisi Remzi Bey, Maarif Başkâtibi Mustafa Bey ve İdare Başkâtibi Hüseyin Sıdkı Efendi idi. Cizrelizade bu şahısların vilayetin yönetimine zarar verdiklerini ve birçok yerde İttihatçıların egemenliğine son verildiği halde Diyarbakır'da en ufak bir değişimin yaşanmadığını ve kendisinin de memuriyet hakkının elinden alındığını da dilekçesine eklemiştir. Söz konusu memurların faaliyetlerinin kanıtı olarak da Dicle Gazetesi'nin 70. sayısı dilekçeye eklenmiştir.⁹¹ Nitekim bu sayı daha önce tahkikata tabi tutulmuş ve “hükümet aleyhindeki” görüşlerden dolayı Attarzade Hakkı Efendi 5 liralık para cezasına çarptırılmıştı. Fakat para cezası tahsil edilemediği gibi Dâhiliye Nezareti'ne göre gazete yayınında hükümlere aykırı davranmaya devam etmiştir.⁹²

Gazetenin 70. Sayısı incelendiğinde şikâyet mevzusunun geçmişe dayandığı anlaşılmaktadır. Gazete, Tanzimat Gazetesi'ni imayla “Tanzimat'ın Uydurması” başlıklı haberinde Cizrelizade Abdullah adında birinden gönderildiği iddia edilen bir telgraftan hareketle vali ve diğer memurların zan altında tutulduğunu aktarmıştır. Buna göre Diyarbakır'ın hiçbir yerinde Cizrelizade Abdullah diye biri yaşamamaktaydı. Dicle bu hususu “şimdi caniler bile hesabına gelmeyen bir memurun tebdil ve azli için kolay bir çare bulmuşlar ki o da İttihat ve Terakki'ye mensubiyetini merkezi hükümete bildirmektir” şeklinde bir açıklamayla bir komplo olarak yorumlamıştır. Gazete devamında, Vali Celal Bey ile diğer memurların hiçbir şekilde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağlarının olmadığını da sözlerine eklemiştir.⁹³ Gazetenin ceza konusu olan ve Alparslan takma adıyla yayınlanan makalesi ise “Ezmek ve Yıkmak İçin” başlığıyla hükümetin icraatlarını hedef alır mahiyetteydi. Buna göre “Büyük Kabine” giderek küçülmüştü. Yeni hükümet kurulduğunda yüzünde tarafsızlık maskesi vardı. Şimdi o maske düşmüş ve yeni hükümet Tanin'in de işaret ettiği üzere öfke ve intikam ile hareket etmekteydi. Yabancı müdahalesi ile vatanın istiklali tehlike altındayken kabine İttihatçı vali ve memurlarla uğraşmaya başlamıştı. Bu memurların yerlerine ise kendi oğulları, damatları ve mensupları getirilmekteydi. İkdam, Tanzimat ve Alemdar gibi gazeteler ise hükümetin bu “çirkinliklerini” meşrulaştıran araçlardı.⁹⁴ Şikâyet mevzusu olan Tanzimat Gazetesi'nin haberi Diyarbakır'da başlığıyla “Diyarbakır'den Cizrelizade Abdullah imzasıyla gelen bir mektupta seçimlerin güvenliği için İttihat ve Terakki'ye çok yakın olan söz konusu vali (Celal Bey) ve diğer memurların değiştirilmesi gerektiği” şeklinde ifadeleri içermekteydi.⁹⁵

Söz konusu şikâyetten dolayı gazete idaresinin ısrarla İttihatçılarla bir bağlarının olmadığını ispat çabası bir nebze de olsa anlaşılabilir niteliktedir. Nitekim yukarıda da

⁹⁰ Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi için bkz. Ahmet Ali Gazel, “İttihat ve Terakki'nin 1913 Kongresinde Hükümetine ve Şahsına Yönelik İthamlara Ahmet Muhtar Paşa'nın Cevabı”, *A. Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 54, (2015): 625-651.

⁹¹ BOA. DH. SYS. 57/49-2, 5 M 1331 (15 Aralık 1912).

⁹² BOA. DH. SYS. 57/49-1, 8 M 1331 (18 Aralık 1912).

⁹³ Dicle, No: 70, 7 L 1330, 3.

⁹⁴ Dicle, No: 70, 7 L 1330, 1.

⁹⁵ Tanzimat Gazetesi, No: 337, 17 N 1330.

ifade edildiği üzere şikâyetin yapıldığı dönemde kabine değişikliğine gidilmişti. Bu meyanda Dicle'nin yayınlandığı dönemin şartları göz önüne alınırsa İttihat ve Terakki'nin etkisi biraz daha anlaşılır hale gelecektir. Zira I. Dünya Savaşı sürecinde İttihat ve Terakki yönetimi örtülü ödenek yoluyla çeşitli basın organlarını finanse etmiş ve bunlar üzerinden propagandasını yapmıştır.⁹⁶ Dicle Gazetesi'nin örtülü ödenekle somut bir ilişkisi tespit edilememişse de izah edilen yayın politikası ve içeriğinden İttihat ve Terakki'nin etkisinin baskın olduğunu belirlemek mümkündür.

4.Dicle Gazetesi'nin Mali Sorunları

Haftalık çıkarılan Dicle Gazetesi'nin nüshası 20 para⁹⁷, seneliği 30 ve altı aylığı ise 15 kuruştur. Bu fiyat tüm sayılar için sabit kalmıştır. Gazetenin içeriğine bakıldığında dahili ve harici siyasal, sosyal, ekonomik haberler dışında reklam ve duyuru niteliğindeki bölümlere de yer verilmiştir. Resmi ve gayriresmi ilan ile reklam niteliğindeki haberlerden bir gelir elde edilmesi kuvvetle muhtemeldir. Fakat gazetenin asıl gelirleri abone ücretlerine dayanmaktaydı. Henüz gazetenin bir yılı dolmamışken 15 Aralık 1911 tarihli sayıda gazetenin mali sıkıntılarına dair bir haber yapılmıştır. Buna göre gazetenin yayınlama tarihi itibarıyla geçen dokuz aylık sürede abonelerin büyük bir kısmı abone bedellerini yatırmamıştı. İdarenin büyük sorunlar geçirdiğinden hareketle bir an evvel gazete bedellerinin matbaaya ulaştırılması okuyuculardan rica edilmiştir.⁹⁸ Aradan bir aylık süre geçmesine rağmen bu bedeller hâlâ yatırılmadığından daha ağır bir üslupla tekrar bu bedeller talep edilmiştir. Okuyucularına “son defa” paraların ödenmesi için temennide bulunan gazete idaresi, şayet bu temenni yerine getirilmez ve aboneler buna sessiz kalırsa iki hafta sonraki sayıda para ödemeyen abonelerinin isimlerini teşhir edeceğini duyurmuştur.⁹⁹

Gazetenin ikinci yılının bir buçuk ayı geride kalmasına rağmen arzu edilen abone bedelleri tahsil edilmemiş durumdaydı. Gazete idaresi oldukça hayıflanıcı bir yazı kaleme alarak bir kez daha abonelerinden ricada bulunmuştur. Bu ricada gazetenin abone sayısını da belirleme imkânı bulmaktayız. Verilen malumata göre gazetenin 1911 yılı itibarıyla 400 abonesi vardı. Üstelik bunlar “bin türlü dertle” tedarik edilmişti. Gazete idaresi, “400 abonenin yarısı tahsil edilemez, kâğıt posta paralarını cebimizden koymaya mecbur kalırsak gideceğimiz yer neresidir?” şeklinde sitemkâr bir mesajla gazete çıkarmanın zorluğuna değinmiştir. Gazete basımının büyük bir fedakârlık gerektirdiğine de değinen idare, bu fedakârlıktan hiçbir zaman çekinmediklerini fakat zaruret tahammül sınırlarını aştığını belirterek zorlukların artması durumunda gazete basımından “çekileceklerini” duyurmuştur. İdarenin aboneleri harekete geçirmek için çevre vilayetlere dair yaptığı kıyas ise dikkat çekicidir. Bu hususta idare, “İnsaf edelim. Yanı başımızdaki Trabzon'a bakalım. Orada dördü yevmi olarak sekiz gazete çıkıyor. Bizim ise topu bir gazetemiz var, onu elem-i zecret (yürek daralması) ve zaruret içinde boğarsak bize iyi denilmez” sözleriyle mevcut sorununun devam etmesinin Diyarbakir'e ve abonelerine yakışmadığını ima etmiştir. Abone bedellerini ödemeyen şahısların isimlerinin teşhir meselesine de tekrar değinilmiş, verilen mühlet bitmesine rağmen ise hiçbir para yatırılmamıştı. İdare, teşhir meselesini “kaide-i edep ve nezakete riayete” uygun bulmadığından isimleri yayınlamaktan bir süreliğine vazgeçmiştir. Bu hususta on

⁹⁶ Ali Şükrü Çoruk, “İttihat ve Terakki Tarafından Birinc Dünya Savaşı Sırasında Basın ve Edebiyat Dünyasına Yapılan Örtülü Ödenek Harcamaları”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58 (2018): 75-97.

⁹⁷ 40 para bir kuruşa denk gelmektedir. Dolayısıyla gazetenin fiyatı yarım kuruştur.

⁹⁸ Dicle, No:35, 23 Z 1329, 4.

⁹⁹ Dicle, No:40, 29 M 1329, 4.

beş günlük ek süre verilerek ricalar tekrarlanmıştır. Zira idare için “o döneme kadar şahsiyet lekesinden korunmuş kalarak yaşayan gazetenin sütunlarının teşhira açılması” doğru bir hareket olmayacaktı.¹⁰⁰ Okuyucu azlığı, dağıtım yetersizliği, abone bedellerinin tahsil edilememesi ve bütün bu işleri düzenli bir şekilde yürütebilecek nitelikte elemanların bulunmayışı gibi sorunların Osmanlı vilayet gazetelerinin temel problemleri arasında olduğunu belirtmek mümkündür. Hatta bazı yerlerde abone bedellerinin ödenmesi için hukuki bir altyapı oluşturulmaya dahi çalışılmıştır. Yine tahsilatı kolaylaştırmak ve okuyucu sayısını arttırmak için birçok vilayette gazete bedellerinde indirim dahi gidilmiştir.¹⁰¹ Dolayısıyla Dicle'nin yaşadığı sorun Osmanlı'nın mali durumu ile toplumun gazeteye bakış açısının bir sonucuydu. Gazete idaresi tüm mali zorluklara rağmen gazete bedellerini ödemeyen abonelerini “rencide edici” davranışlara maruz bırakmayarak örnek bir davranış sergileme çabasına da girmiştir.

Gazetenin sonraki sayıları incelendiğinde teşhir meselesine değinilmediği anlaşılmaktadır. Fakat mali sorunlar devam etmiştir. Bu yüzden de çeşitli dönemlerde matbaa adına etkinlikler düzenlenmiştir. Bunlardan biri 1911'de matbaanın ikmali ve eksikliklerin tamamlanması amacıyla düzenlenen tiyatrodur. Hatta tiyatronun verildiği salonda Diyarbakır Müdde-i Umumisi Ali Ulvi Bey bir konuşma da yapmıştır. Ali Ulvi Bey, milletlerin kalkınmasını mektepler, donanımlı öğretmenler, gazeteler, konferanslar ve tiyatrolar gibi araçlarla ilişkilendirmiştir. Hatta konuşmasında “konferans, tiyatro, mektep, gazete istemeyiz demek, biz her halde Avrupalılardan ilim ve irfan hayatında geri kalmak istiyoruz demekle eşdeğerdir. Bütün gücümüzle mektepler açmalıyız, maddeten ve manen bütün kuvvetimizi maarif ve mekteplere harcamalıyız. Bununla beraber kitapların telifine, matbaaların tesisine, gazetelerin neşrine, okunmasına ve okutulmasına çalışmalıyız” şeklindeki açıklamasıyla bir nevi Dicle'nin mali sıkıntılarının üstesinden gelinmek için topluma mesaj vermiştir.¹⁰² Yine 1913'te Dicle Matbaası menfaatine bir tiyatro daha düzenlenmiştir. Matbaanın birtakım eksikliklerinin giderilmesi için düzenlenen tiyatro biletleri matbaa idaresinde satışa sunulmuştur. Zavallı Çocuk¹⁰³ adlı bu piyesin belediyeye ait tiyatro binasında sahneleneceği duyurulmuştur.¹⁰⁴

SONUÇ

Bu çalışmanın amacı Diyarbakır'ın ikinci hususi gazetesi olan Dicle Gazetesi'nin yayın politikası ve gazetenin yayın aşamasında karşılaşılan zorlukların mahiyetinin izahıdır. Dicle Gazetesi dört yıllık yayın hayatı boyunca Osmanlı Devleti'ndeki birçok meseleye dair haberlere yer vermiştir. İttihat ve Terakki'nin yardımlarıyla kurulan matbaada çıkarılan gazetenin amacı Meşrutiyet idaresindeki gelişmeleri halka yaymaktır. Yazar kadrosunun büyük çoğunluğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle ilişkili kişilerden oluşmuş, yayın politikası ise Osmanlı'nın içinde bulunduğu siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullara göre şekillenmiştir. İttihat ve Terakki'nin etkisi büyük olmasına rağmen

¹⁰⁰ Dicle, No: 53, 5 Nisan 1328, 3.

¹⁰¹ Uygur Kocabaşoğlu, Ali Birinci, “Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler”, 108.

¹⁰² Dicle, No: 12, 20 Ca 1329, 2-3.

¹⁰³ Zavallı Çocuk oyununun yazarı Namık Kemal'dir. Oyunda birbirlerini seven iki gencin trajik hikayesi konu edinilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz Pekman, “Tanzimat Dönemi Oyun Yazarlığında Batılılaşma Olgusu”, *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 14714, (2002): 1-12.

¹⁰⁴ Dicle, No:108, 10 Z 1331, 4.

gazetenin yayın politikası daha çok Osmanlıcılığa dayanmaktaydı. Bu hususta yazar kadrosunun dünya görüşünün belirleyici olduğu görülmektedir.

Gazete idaresi özellikle Balkan, Rumeli ve Girit gibi bölgelerdeki gelişmelerle yakından ilgilendiğinden bu hususta defalarca yazı kaleme alınmıştır. Bu bölgelere dair hissiyat aynı zamanda şiir ve diğer edebi yazılarla da pekiştirilmiştir. Edebi kısım altında yayınlanan eserler vatan, millet ve ordu temalı olup halkı Osmanlı milli kimliğiyle bütünleştirme gayesi taşımaktaydı. Diyarbakir'e dair haberler ise şehrin yönetim sorunları, eğitim ve kalkınma durumuna dairdi. Bu maksatla çiftçi, köylü ve aşiret erbabı topluluklara dair çözümlerinin olduğu yazılar kaleme alınmıştır. Bu yazılarda toplum tahlil edilmiş, toplumun sorunlarına çözüm önerileri sunulmuştur.

Gazete yayın süresi boyunca birçok mali problemle karşılaşmış ve çeşitli etkinliklerle bunların üstesinden gelmeye çalışmıştır. Gazete matbaasının teknik imkânları, adres değişikliği ve bayram gibi hususlardan dolayı bazı sayıları çıkarılamamıştır. Bu da ayrıca Dicle'nin çalışma koşulları hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

BOA. DH.MKT: 27/872, 2843729.

BOA. DH.MUI. 147/55.

BOA. DH. SYS. 57/49.

2. Süreli Yayınlar

Dicle Gazetesi (Muhtelif Sayılar), Tanzimat Gazetesi, No: 337.

3. Araştırma-İnceleme Eserler

Aktaş, Şerif, "Ali Canip Yöntem", *TDV İA*, İstanbul: TDV Yayınları, 2013, 43/ 565-566.

Atalay, Talip, Yerel Eğitim Tarihi Kaynağı Olarak Diyarbakir Vilayet Gazetesi, *AÜİFD*, 1, (Ankara, 2007), 135-151.

Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Haz.: Ahmet Kuyaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.

Beysanoğlu, Şevket Beysanoğlu, *Basın ve Yayın Dünyamızda Diyarbakir*, Ankara: İş Matbaacılık ve Ticaret, 1970.

Bozan, Oktay, "Peyman Gazetesi Bağlamında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakir Şubesinin Faaliyetleri", *Osmanlı'dan Günümüze Diyarbakir*, Ed.: İbrahim Özcoşar Vd., 405-428. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.

Bukarlı, Edip, "II. Meşrutiyet'in Diyarbakir'a Yansımaları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5/18, (2018), 293-306.

Çadircı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu), 1997.

Çoruk, Ali Şükrü, "İttihat ve Terakki Tarafından Birinc Dünya Savaşı Sırasında Basın ve Edebiyat Dünyasına Yapılan Örtülü Ödenek Harcamaları", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 58 (2018) 75-97.

Gazel, Ahmet Ali, "İttihat ve Terakki'nin 1913 Kongresinde Hükümetine ve Şahsına Yönelik İthamlara Ahmet Muhtar Paşa'nın Cevabı", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 54, (2015), 625-651.

İssı, Murat, "Peyman Diyarbakır'ın İlk Hususi Gazetesi", *E-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 7, (2012), 91-115.

İssı, Murat, "Rojnamegerîya Dîyarbekîrê Di Serdema Dewleta Osmanî De (1869-1925)", *Tunceli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4/7, (2015), 81-97.

İpek, Zülfükar, "Peyman Gazetesi'nin Diyarbakır Basın Tarihindeki Yeri", *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, Ed. Oktay Bozan vd., 3/392-408, Ankara: Manas Yayıncılık, 2019.

İpek, Zülfükar, *Peyman Gazetesi'nin 1325 (1909) Transkript, Tahlil ve Değerlendirilmesi*, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2018.

Kardaş, Abdülaziz, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Van'da Basın (1908-1915)", *Turkish Studies*, 8/13, (2013), 1189-1204.

Kılıç, Neslihan, Diyarbakır Vilayet Matbaası'nın Yerel Basının Gelişmesine Katkısı (1868-1923), *Tanzimat'tan Günümüze Diyarbakır*, Ed. Oktay Bozan vd., 3/371-391, Ankara: Manas Yayıncılık, 2019.

Koç, Bekir, "Midhat Paşa'nın Niş ve Tuna Vilayetlerindeki Yenilikçi Valiliği", *Kebikeç*, Sayı: 18, (2004): 407-415.

Koç, Bekir, Tuna Vilayet Gazetesi ve İçeriğine Dair Bazı Bilgiler (Mart 1865-Mart 1868), *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34/57, (2015), 121-158.

Kocabaşoğlu, Uygur, "Tuna Vilayet Gazetesi", *OTAM*, 2, (1991), 141-149.

Kocabaşoğlu, Uygur; Birinci, Ali, "Osmanlı Vilayet Gazete ve Matbaaları Üzerine Gözlemler", *Kebikeç*, 2, (1995), 101-122.

Koloğlu, Orhan, "Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi", *TCTA*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1/1985.

Olgun, Said, "Beşar ve Cemil Çeto Kardeşlerin Garzan Bölgesindeki Eşkîyalık Faaliyetleri (1888-1920)", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 16/31, (2017), 33-56.

Pekman, Yavuz, "Tanzimat Dönemi Oyun Yazarlığında Batılılaşma Olgusu", *Tiyatro Araştırmaları Dergisi*, 14/14, (2002), 1-12.

Tütengil, Cavit Orhan, *Diyarbakır Basın Tarihi Üzerine Notlar Gazetelerle Dergiler (1869-1953)*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1954.

